

Thanatos

ISSN 2242-6280, vol.4 1/2015

© Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura Ry.

https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2015/6/pajari_kirja-arvio.pdf

Kirja-arvio: *Culture, Suicide and the Human Condition*

Ilona Pajari

Jyväskylän yliopisto

Marja-Liisa Honkasalo ja Miira Tuominen, toim. *Culture, Suicide and the Human Condition*. Berghahn Books, Oxford & New York, 2014. 291 s.

Culture, Suicide and the Human Condition esittelee eri alojen uusinta itsemurhatutkimusta, ja tuo itsemurhia koskevaan tieteelliseen keskusteluun myös uusia näkökulmia. Teoksen keskeinen teema on, miten nykyään länsimaissa vallitseva itsemurhien tulkintatapa ei ole sellaisenaan sovitettavissa toisiin paikkoihin tai aikoihin, eikä se ole ainoa mahdollinen näkökulma omassakaan kulttuuripiirissään. On tärkeä kysyä myös, mitä itsemurha merkitsee tekijälleen: miten hän ymmärtää elämisen ehdot ja millaisissa oloissa elämä ei enää ole hänen mielestään mahdollista. Itsemurha onnistuessaan on luonnollisesti teko, jonka tekijää ei voi haastatella jälkikäteen. Ympäröivän yhteiskunnan ja sen usein piilevien lainalaisuuksien ja arvostusten tunteminen on tästä syystä erittäin tärkeää, samoin sen, miten itsemurhia kussakin kulttuurissa kuvataan.

Kun puhumme itsemurhasta, puhumme lopulta ennen kaikkea elämästä: millä oikeudella ihminen riistää hengen itseltään, millainen elämä ei ole elämisen arvoinen, mitä itsemurhan tekijä haluaa saavuttaa tai sanoa kuolemallaan. Maailmanlaajuisesti itsemurhat ovat lievästi yleistymässä; teoksessa olisi kenties voinut tuoda selvemmin esille itsemurhien tilastoinnin vaikeudet. On esitetty sellainenkin näkemys, että kansainvälisiä vertailuja ei kannattaisi tehdä lainkaan itsemurhien kirjaamistapojen erilaisuuden vuoksi. Oikeuslääkäri Ursula Vala totesi alkuvuodesta 2015 Tieteen päivillä, että esimerkiksi ruumiinavauskäytännöt vaihtelevat maittain paljon, mikä vaikuttaa siihen, halutaanko tai voidaanko selvittää, oliko kyseessä itsemurha.

Köyhyys ja työttömyys lisäävät itsemurhariskiä eri puolilla maailmaa, samoin kuuluminen miessukupuoleen. Esimerkiksi Suomessa itsemurhien viime vuosina tapahtunutta vähenemistä on selitetty masennuslääkkeiden käytön yleistymisellä, mutta näitä lääkkeitä käyttävät pääosin naiset, joiden itsemurhat eivät ole vähentyneet samassa mitassa kuin miesten. Psykkiset tekijät eivät siis selitä läheskään kaikkea itsemurhiin liittyvää. Jo nimensä puolesta tämä teos tuo esille, miten itsemurha on inhimillistä toimintaa ja perustavanlaatuinen inhimillinen kokemus. Itsemurhan tarkasteleminen ainoastaan yksilön väkivaltaisena tekona itseään kohtaan jättää sivuun ihmiselämän yhteisölliset aspektit, suhteet muihin ihmisiin ja myös yhteisön arvoihin.

Marja-Liisa Honkasalo ja Miira Tuominen arvioivatkin teoksen johdannossa itsemurhatutkimuksen nykytilaa. Ensinnä käytössä on psykiatrinen ja kansanterveydellinen näkökulma, joka keskittyy monella tapaa yksilöön. Psykiatrian sanotaan patologisoineen itsemurhan, mikä vaikeuttaa asiasta keskustelemista ja sen ymmärtämistä. Toiseksi itsemurhaa on tarkasteltu sosiaalisena ilmiönä Durkheimin hengessä. Onkin paradoksaalista, miten itsemurha on yksilön kohdalla vaikeasti ennustettavissa, mutta laajemmalla tilastollisella tasolla hyvin pysyvä ilmiö. Tässä teoksessa käytössä on kolmas, antropologiseksi nimetty näkökulma: otetaan huomioon sekä sisäiset että ulkoiset tekijät, eli yksilön omat tulkinnat kulttuurisesta kontekstistaan. Itsemurha voi olla peritty käyttäytymismalli, jota on pohdittu genetiikankin näkökulmasta, onhan todettu itsemurhan jopa ”kulkevan suvussa”. Itsemurhan nivominen osaksi ihmisen elämätarinaa ja nimenomaan tietynlaista elämäntarinaa auttaa ihmisiä ymmärtämään, mitä on tapahtunut ja miten itsemurhan tehneet ovat ymmärtäneet hyvän elämän ehdot – ja millaisessa tilanteessa elämä on syytä lopettaa.

Charles J.H. MacDonald ja Jean Naudin lähestyvät itsemurhan ongelmaa Filippiinien palawanien keskuudessa fenomenologisen psykologian keinoin. Oleellista on tarinankerronta: millainen tarina itsemurhasta muodostuu ja mitä seikkoja painotetaan kerrottaessa itsemurhasta. Kirjoittajat korostavat, että vaikka heidän esimerkkitapaustensa päähenkilöt ovat olleet persoonallisuuksiltaan ”itsemurhatyyppisiä”, heidän päätymistään itsemurhaan ei voi selittää vain tällä tekijällä. Tunnollinen persoonallisuus, joka on kokenut menetyksen tai häpeän, ei läheskään aina surmaa itseään edes tämän kansan keskuudessa. Samoin suurin osa kansan itsemurhista selittyy muilla tekijöillä.

Itsemurha on huomattavan yleinen palawanien keskuudessa verrattuna ympäröiviin yhteisöihin. Itsemurhan ”tarttuvuus” tunnetaan; MacDonald ja Naudin toteavat sen olevan osa yhteisön historiaa. Itsemurhasta kerrotaan väistämättömänä tilanteiden ja tapahtumien seurauksena. Kerronnassa kuvataan henkilön murheiden kasautumista, vaikeita olosuhteita ja luonteenpiirteitä, joilla itsemurha voidaan selittää. Vaikka itsemurhaa paheksutaan, sitä myös ymmärretään.

Vastaavalla tavalla Maria Catédra kuvaa itsemurhaa pohjoisespanjalaisen vaqueirojen yhteisön keskuudessa. Itsemurha tavallaan sisältyy yhteisön itseymmärrykseen. Vaqueiroilla on oma termikin itsemurhaan johtavalle mielentilalle: puhutaan *aburrimentosta*, elämänhalun menettämisestä, joka johtaa kuolemaan oman käden kautta. Yhteisön keskuudessa vallitsevat epätasaiset taloudelliset suhteet aiheuttavat jännitteitä, joiden seurauksena itsemurhat ovat ympäröivää seutua yleisempiä. Omistamattomien asema on vaikea epäitsenäisyyden vuoksi, omistavien taas siksi, että kotitalouden päämieheltä odotetaan voimaa ja tahtoa, jota heillä ei välttämättä ole. Ihmisten väliset ristiriidat aiheuttavat merkittävän osan itsemurhista vaqueirojen omassa kerronnassa, vakavien sairauksien ja mielenterveysongelmien lisäksi; viranomaisille voidaan kertoa eri syitä ja kuvata tapahtumia ja olosuhteita hyvin eri tavoin. Itsemurhat paljastavat yhteisön konfliktit ja arvot: milloin elämä on elämisen arvoista ja milloin ei. Monia itsemurhia pidetään tämän yhteisön keskuudessa normaaleina ja niiden tekijöitä terveinä. Itsemurha onkin Catédran mukaan ”kulttuurisin kuolema”. Tästä syystä on tutkittava myös muita kuin suisidaalisia ihmisiä: ympäröivää yhteisöä ja kulttuuria. Kulttuurien vertaaminen keskenään on kuitenkin vaikeaa, koska itsemurhalla on hyvin erilaisia merkityksiä eri yhteisöissä.

Antiikin ajan itsemurhakäsitykset poikkesivat suuresti nykyaajasta, ja myös myöhempi kristillinen kulttuuri on joutunut pohtimaan saamaansa perintöä. Miira Tuominen kuvaa artikkelissaan näitä kysymyksiä Platonin itsemurhakäsitysten keinoin, keskittyen erityisesti Sokrateen kuoleman esille nostamiin teemoihin. Oliko Sokrateen kuolema itsemurha? Missä määrin kuolema oli vapaaehtoinen, oliko Sokrates uhri? Faidon-dialogi kuvaa Sokrateen kuoleman hänen omaksi valinnakseen. Sokrates voisi välttää kuoleman, ja nauttii itse kuoleman aiheuttavan myrkyä. Hän ei täytä nykyajan tavanomaista itsemurhaajan tunnusmerkistöä, koska hän ei ole lainkaan masentunut tai epätoivoinen. Samoin

Tuominen kiinnittää huomiota siihen, että Sokrateen ympärillä on hänen kuolemaansa edeltävinä tunteina monia ihmisiä, eikä kukaan pyri estämään tämän kuolemaa.

Tuominen vertaa Sokrateen kuolemaa Jeesukseen ja kristillisiin marttyyreihin. Vaikka Sokrates voidaan nähdä filosofian marttyyrina, hän itse ei kuvaa kuolemaansa näin. Jeesuksen kuolema on aiheuttanut kristityille päänvaivaa vapaaehtoisuudellaan, samoin joitakin marttyyreita on moitittu pelkiksi itsemurhan tekijöiksi. Tavanomainen uhrikuoleman tulkinta edellyttää, että kuolema tuottaa jotain jälkeenjääville. Sokrates ei itse näe kuolemaansa näin, eivätkä aikalaisetkaan viittaa siihen. Sokrateen kuolema nostaa esille itsemurhan määrittelyn yleisen ongelman: henkilö kyllä ottaa itse hengen itseltään, mutta mitkä muut edellytykset täyttyvät eri aikoina ja kulttuureissa?

Tuominen mainitsee tässä artikkelissa, kuten jo johdannossa huomautettiin, että *suicide* on sanana neologismi vuodelta 1634. Klassinen latina ei muodosta sanoja tällä tavoin; antiikin itsemurhaan viittaavat termit ovat periaatteessa neutraaleja oman itsen tappamiseen tai vapaaehtoiseen kuolemaan viittaavia ilmaisuja.

Malin Grahn jatkaa antiikin itsemurhakäsitysten analyysia stoalaisia käsittelevällä artikkelillaan. Keskeinen teema on, että elämällä oli stoalaisuuden mukaan oltava positiivinenkin sisältö, sen pituus ei ollut itseisarvo. Itsemurha ei ollut stoalaisille (eikä yleensä antiikissa) patologinen teko tai mielisairauden oire sinänsä. Sitä tuli kuitenkin punnita huolellisesti, ottaen huomioon sen oikeutus kussakin tilanteessa ja sen vaikutukset ympäristöön. Jos itsemurhalle oli järkeviä syitä, ystävät seisoivat tekijän rinnalla; jos näin ei ollut, he pyrkivät estämään itsemurhan. Grahn käsittelee tarkemmin Senecan pohdintoja aiheesta. Antiikissakaan itsemurha ei ollut vain yksilön oma ratkaisu. Hyvä syy jäädä eloon saattoi olla, jos kuolema tuottaisi tuskaa rakkaille. Niin kauan kuin pystyi elämään mielekästä elämää, sitä oli arvostettava kuolemaa enemmän.

Toisaalta läheisen itsemurhaa, kuten kuolemaa yleensäkin ei ollut tarpeen surra, jos pystyi hyväksymään ihmisen kuolevaisuuden ylipäätään. On mielenkiintoista havaita, miten monissa nykyajan puheenvuoroissa on stolalaisuuden kaikuja, vaikka itsemurhaa ei näihin näkemyksiin liitetä: jos vain pohdimme kuolemaa kovasti ja opimme hyväksymään sen, emme järkyty kuoleman kohdatessa itseämme tai läheisiämme. Vaikka nykyaika pitää läheisiä ihmissuhteita tärkeinä ja voimakkaita tunteita esimerkiksi perheen kesken ihanteena, kuolema tulisi kuitenkin kohdata tyynesti. Erilaiden ihanteiden ristiriita näyttää rasittavan nykyistä kuolemankulttuuriamme suuresti.

Siirtymä antiikista kristilliseen keskiaikaan sisälsi monia uudelleenmäärittelyjä myös itsemurhan osalta. Kristinuskon käskyn ”älä tapa” tulkittiin koskevan myös oman itse tappamista. Virpi Mäkinen kuvaa tätä moraalifilosofista keskustelua, jossa käsitteinä olivat luonnonlait ja luonnolliset oikeudet, sekä ihmisen velvollisuus tehdä hyvää muille ja itselleen. Ihmiset nähtiin Jumalan omaisuutena ja elämä Jumalalta saatuna lahjana. Siirtymä antiikista keskiaikaiseen kristillisyyteen oli monesti hyvin liukuva. Tuomas Akvinolainen lainasi suoraan Nikomakhoksen etiikkaa kirjoittaessaan yhteisön merkityksestä itsemurhassa: se vahingoittaa yhteisöä ja ihminen kuuluu myös yhteisölle. Keskiajan ihmis- ja itsemurhakäsitys poikkesi sekin nykyajasta, mutta eri tavoin kuin antiikissa. Ihminen ei voinut päättää elämänsä itse, koska itsemurha rikkoi sekä maallisia että Jumalan lakeja vastaan. Käytännössä itsemurha-asenteet tiukkenivat vasta keskiajan lopulla.

Culture, Suicide and the Human Condition pohtii itsemurhan avoimen poliittista ja sotilaallista ulottuvuutta yhden artikkelin verran. Susanne Dahlgren käsittelee naispuolisten itsemurhapommittajien problematiikkaa ja erityisesti heidän tekojensa länsimaissa osakseen saamaa julkisuutta. Periaatteessa kyse on Durkheimin jaottelun mukaisesta altruistisesta itsemurhasta, mutta itsemurhapommittajiin harvoin liitetään länsimaissa näin yleisiä määreitä. Naispuolisten itsemurhaiskujen tekijöiden kohdalla naiseus tuo vielä oman lisänsä tulkintoihin. Usein tekoa lähdetään arvioimaan

tekijän henkilökohtaisen ongelmien kautta: masennus, traumatisoivat kokemukset, kiihkouskonnollisuus, yhteisön ulkopuolelle joutuminen, häpeä – viimeainituissa tapauksissa itsemurhapommittajaksi ryhtyminen olisi keino sovittaa tekonsa. Yleisesti ottaen naiset on nähty patriarkaatin uhreina, vailla omaa tahtoa. Arabimaissa tulkinat ovat ymmärrettävästi olleet moninaisempia, ja on korostettu sitä, miten nainenkin pystyy tällaiseen tekoon taistelussa vihollista vastaan. Dahlgren toteaa, että islamilla tai islamilaisella fundamentalismilla on itsessään vähän tekemistä itsemurhaiskujen kanssa, eikä tällainen toiminta rajoitu vain islaminuskoisiin maihin. Läntisen median ongelma on, että se ei tunnista naisten muita kuin henkilökohtaisia syitä: asymmetrinen sodankäynti ja vastapuolen terroriteot voivat saada naisen näkemään, miten itsemurhaisku voi toimia taktisena tekona sodassa.

Suomalaisen miehen itsemurha on maassamme tunnettu asia. Miesten yliedustus itsemurhan tehneissä on useimmissa muissakin maissa ja kulttuureissa tuttua; se, että Suomessa ylipäänsä tehdään niin paljon itsemurhia ja erityisesti miehet tekevät niitä, on vaikeammin hahmotettavissa. Marja-Liisa Honkasalon artikkeli miesten 1980-luvun lopulla kirjoittamista itsemurhakirjeistä päättää kokoelman. Honkasalo etsii, teoksen yleisen tematiikan mukaisesti, itsemurhan tehneiden omaa ääntä ja tulkintoja kulttuurista, jossa he elivät. Suomalaisessa kulttuurissa vallitseva niin sanottu pärjäämisen eetos nousee esiin useassa kohtaa. Toisaalta Honkasalo kysyy aiheellisesti, kenen kulttuurista on kyse, koska naisten kulttuuri tuntuu perustuvan erilaisille oletuksille.

Käsiteltävissä itsemurhakirjeissä keskeisiä piirteitä ovat miehen kokemus sosiaalisesta epäonnistumisesta, mutta myös pettymys muihin ihmisiin. Työttömyys, köyhyys ja avioero muodostavat kolmion, jossa elämänhallinnan ihanne murenee. Riippuvuus muista ihmisistä on kielteiseksi koettu ajatus, jota mielekkäämpi on ajatus oman hengen riistämistä. Häviäjän kohtalo on kuolla. Tavallaan miehet ovat langettaneet itselleen kuolemantuomion, mutta itsemurha voidaan nähdä myös vihoviimeisenä elämänhallinnan välineenä. Kirjeistä välittyy voimaton raivo, mutta myös tunne siitä, miten väkivalta on vallan väline. Aivan kuin itsemurha olisi miehen perusoikeus silloin, kun muut oikeudet ovat ainakin hänen omasta mielestään kadonneet. Itsemurhan tekijän oma toimijuus nousee esiin: hän tekee ratkaisun tilanteessa, jota hän arvioi, muiden mielestä kenties väärin, mutta omaksumansa kulttuurin arvostusten mukaan punniten.

Culture, Suicide and the Human Condition on kiinnostava teos, joka innostaa tutkimaan ja pohtimaan itsemurhaa laajemmista näkökulmista. Mutta kun aletaan keskustella itsemurhasta osana kulttuuria ja jopa kulttuurin jossain määrin hyväksymänä toimintatapana – vaikka sitä samaan aikaan syvästi paheksuttaisiin – liikutaan länsimaisen itsemurhakäsityksen kannalta hyvin vaikeilla, jopa tabunomaisilla alueilla. Itsemurha herättää voimakkaita tunteita, ja siihen liitetään lientyneistä asenteista huolimatta paljon häpeää, jopa halveksuntaa ja vihaa. Jos itsemurhan tekijää itseään ymmärrettäisiinkin, hänen lähipiirinsä saa usein kantaakseen raskaan taakan.

Vaikka tutkimukset eivät viittaa siihen, että itsemurhan voisi ennustaa yksilötasolla, ajatus itsemurhasta äärimmäisenä tekona saa helposti ajattelemaan että sen tehneen elämä oli äärimmäistä ja poikkeuksellisen vaikeaa. Itsemurhan tekijä on aina uhri, ja niin kauan kuin keskitytään yksilöpsykologisiin seikkoihin, uhrin lähiympäristö valikoituu itsemurhan aiheuttajaksi. Itsemurhan tekijän oman ajattelun ja kulttuuria koskevien tulkintojen esille nostaminen auttaa ymmärtämään, miten hänen tekonsa suhteutuu ympäristöön ja mitkä tekijät ovat vaikuttaneet siihen. Tässä on käsillä olevan teoksen yksi keskeinen ansio: laajemman kulttuurin ja sen piilevienkin asenteiden esille tuominen.

Itsemurhan yleisyys vaikuttaa ilmeisesti väistämättä siihen, että se myös pysyy yleisenä: kun lähes jokainen on tuntenut itsemurhan tehneen ihmisen, itsemurhan mahdollisuus on läsnä eri tavoin kuin jos kysymys olisi useimmille pelkkä

abstraktio. Inhimillisen kulttuurin kerronnallisuus tuottaa itsemurhatarinoita, joissa etsitään syitä ja seurauksia. Samalla määritetään mahdollisia tilanteita, joissa itsemurha on kaikesta kielteisestä asennoitumisesta huolimatta ratkaisu.

Antiikin ajan hyvin erilainen suhtautuminen itsemurhaan ei liene nykyihmiselle todellinen vaihtoehto. Näin siitäkin huolimatta, että epäilemättä osa vaikkapa ikäihmisten itsemurhista perustuu vastaavaan harkintaan, vaikka vanhuusiän masennus on niiden yleinen tulkintakehys. Eliniän jatkuvasti pidentyessä hyvän elämän ehdot tulevat uudelleen punnittaviksi.

Itsemurha on voimakas moraalinen kysymys; itsemurhien ehkäisy on sangen yksimielisesti tärkeä kansanterveydellinen kysymys. Epäilen, että sinänsä neutraali tieteellinenkin tutkimus voidaan tässä ilmapiirissä käsittää väärin. Saako itsemurhan hyväksyä? Saako tutkija kertoa kulttuureista, joissa itsemurha on (ollut) hyväksytty, saamatta itsemurhaan yllyttäjän leimaa osakseen? Voidaanko keskustella avoimesti siitä, miten omassa kulttuurissamme itsemurha on sekä pelätty että halveksuttu, mutta joissain tilanteissa sittenkin normaalina pidetty toimintamalli? Jos tällaisia reaktioita esiintyy, ne voidaan tietysti tulkita myös ilmauksiksi siitä, että kulttuurissamme todellakin on ristiriita itsemurhan julkisen paheksunnan ja piilevän hyväksynnän välillä.

Kirjoittaja:

Ilona Pajari, VTT, on sosiaalhistorian tutkija, joka on lähestynyt suomalaisen kuoleman historiaa sekä sodan että rauhan ajan näkökulmista käsin. Tutkimusaiheita ovat olleet suomalaiset kuolinilmoitukset, toisen maailmansodan aikainen sankarikuolema ja suomalaiset hautajaiset. Tämänhetkisessä tutkimusprojektissaan hän käsittelee jatkosodan alun aikaisia suomalaisia tulevaisuusvisioita. Yhteystiedot: ilona.pajari@jyu.fi